

Наталія Грицай

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

У статті розглянуто сучасні підходи до методичної підготовки студентів у вищому навчальному закладі. Розкрито сутність поняття «методологічний підхід», проаналізовано основні підходи до професійної підготовки майбутніх педагогів. Виокремлено та схарактеризовано системний, особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, контекстний та середовищний підходи до методичної підготовки майбутніх учителів біології в контексті євроінтеграції.

Ключові слова: методична підготовка, підхід, майбутні вчителі біології.

На сучасному етапі розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів необхідні суттєві зміни у підготовці майбутніх фахівців. Незважаючи на численні реформи, педагог, як і раніше, залишається ключовою постаттю в усіх освітніх системах. Це зумовлює перегляд традиційних підходів до підготовки майбутніх учителів у вищому навчальному закладі. Формування в студентів професіоналізму, компетентності, мобільності та швидкої адаптації до нових умов освітньої діяльності повинні стати пріоритетними завданнями їхнього професійного розвитку.

Важливе значення у професійному становленні майбутнього вчителя біології має методична підготовка. З огляду на новітні тенденції та трансформації в освітній галузі актуальною є проблема впровадження нових підходів до методичної освіти студентів-біологів. Методологічні підходи визначають напрям дослідження, дають змогу виявити певний аспект аналізованих освітніх явищ.

Основні методологічні підходи до підготовки майбутніх учителів досліджували Н. Дюшеєва, І. Костікова, Л. Москальова, М. Пригодій, Г. Строганова, В. Шарко та ін. Окремі підходи до методичної підготовки студентів було проаналізовано у працях Л. Булавинцевої (культурологічний підхід), Н. Верещагіної, Л. Барни, М. Барни та А. Степанюк (компетентнісний підхід), Н. Зеленко (інтегративний підхід), О. Мітіної (середовищний підхід), А. Малихіна (синергетичний підхід).

Проте сучасні підходи до методичної підготовки майбутніх учителів біології в Україні не були предметом спеціальних наукових пошуків.

Мета статті – проаналізувати сучасні методологічні підходи до методичної підготовки вчителів у вищому навчальному закладі.

Поняття «методологічний підхід» є загальноновживаним у науковому обігу, втім, його зміст і місце в системі інших дефініцій до цих пір

залишається невизначеним. У науковій літературі з методології педагогіки наявні різні погляди щодо тлумачення поняття «підхід». Так, у словнику з методології О. Новикова та Д. Новикова зазначено, що з одного боку підхід розглядають як певний вихідний принцип, вихідну позицію, основне положення чи переконання (цілісний, комплексний, системний, синергетичний та ін.), а з іншого – як напрям вивчення предмета дослідження (історичний, логічний, змістовий, формальний та ін.) [8, с. 117–118].

Н. Дюшеєва стверджує, що методологічний підхід – це стратегія, яка базується на основних положеннях відповідної теорії і визначає напрями пошуку стосовно предмета дослідження [4, с. 19].

У методології педагогічних досліджень розрізняють різні підходи, які дають змогу з різних боків розглянути певні явища на основі окремого аспекту. О. Отич зазначає, що в сучасній педагогічній науці поряд із традиційними методологічними підходами, які міцно утвердилися у наукових розвідках з проблем гуманістичної педагогіки (особистісний, індивідуальний, диференційований, діяльнісний, аксіологічний, антропологічний, екзистенціальний, акмеологічний, контекстний, компетентнісний тощо) все більш вагоме місце посідають нові методологічні підходи (полісуб'єктний, креативний, медіологічний, семіотичний, герменевтичний, феноменологічний, цивілізаційний, холістичний), які, на погляд ученої, більше узгоджуються з сучасними соціальними та освітніми реаліями [9, с. 41].

В. Шарко виокремила такі підходи до методичної підготовки вчителя: гуманістичний, акмеологічний, праксеологічний, компетентнісний, синергетичний, системний, аксіологічний, герменевтичний, культурологічний, діяльнісний, рефлексивний, технологічний, особистісно орієнтований, інтегративний, андрагогічний, адаптаційний, контекстний [15, с. 85].

Така різноманітність дає змогу науковцям вибирати той чи інший підхід. Однак, зважаючи на те, що з позицій лише одного підходу важко зрозуміти сутність предмета дослідження, найчастіше учені спираються на сукупність декількох підходів. Зокрема, Н. Дюшеєва під час вивчення професійної підготовки майбутніх учителів пропонує застосовувати системний, компетентнісно-діяльнісний і технологічний підходи [4], Л. Просянєнкова спирається на компетентнісний і діяльнісний [11] тощо.

Одним із провідних методологічних підходів є **системний підхід**, сутність якого полягає в тому, що об'єкт вивчають як цілісну множину елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто як систему [8, с. 159]. Теорію системного підходу розроблено у працях А. Авер'янова, В. Афанасьєва, І. Блауберга, Ф. Корольова, В. Кузьміна, В. Садовського, А. Урсула, П. Щедровицького, Е. Юдіна та ін.

Основними принципами системного підходу є такі: *цілісність* (дає змогу розглядати одночасно систему як єдине ціле і водночас як підсистему для вищих рівнів); *ієрархічність будови* (наявність безлічі елементів, розташованих на основі підпорядкування елементів нижчого

рівня елементам вищого рівня); *структуризація* (дає можливість аналізувати елементи системи і їхній взаємозв'язок у межах конкретної організаційної структури); *множинність* (використання кібернетичних, економічних та математичних моделей для опису окремих елементів і системи загалом); *системність* (властивість об'єкта володіти всіма ознаками системи) [8, с. 160].

Погоджуємося з М. Криловцем в тому, що системний підхід забезпечує цілісний погляд на проблему методичної підготовки майбутніх учителів і дає змогу розглядати її, по-перше, як інваріантний етап неперервної педагогічної освіти учителя, що здійснюється під час навчання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах, а по-друге, забезпечити єдність і цілісність усіх складових компонентів змісту та процесу методичної підготовки [6, с. 251]. На думку, В. Земцової, система методичної підготовки вчителя – це педагогічна система, що включає в себе сукупність функціональних і структурних компонентів, взаємодія яких породжує інтегративну якість особистості вчителя – методичну готовність; ця система орієнтована на завдання педагогічної системи вищого порядку – професійної підготовки [5, с. 2].

Системний підхід передбачає з'ясування внеску окремих компонентів у розвиток особистості як системного цілого. У цьому він дуже тісно пов'язаний з особистісним підходом.

Особистісно орієнтований підхід широко розповсюджений у сучасній освіті. Основні положення особистісно орієнтованого підходу щодо підготовки майбутніх учителів висвітлено у працях І. Бега, Є. Бондаревської, В. Бондаря, І. Зязюна, О. Пехоти, Г. Селевка, В. Серікова, С. Сисоєвої, І. Якиманської.

В «Енциклопедії педагогічних технологій» зазначено, що особистісно орієнтований підхід – це методологічна орієнтація в педагогічній діяльності, що дає можливість за допомогою опори на систему взаємопов'язаних понять, ідей і способів забезпечити та підтримати процеси самопізнання, самопобудови та самореалізації особистості, розвиток її неповторної індивідуальності [12, с. 138]

Методична підготовка майбутніх учителів біології буде більш ефективною, якщо в навчальному процесі враховуватимуть їхні індивідуальні особливості, інтереси та потреби. Відповідно до особистісно орієнтованого підходу студента визнають головною особою в навчальному процесі, створюють такі умови, у яких він знаходився б у ролі повноправного учасника, суб'єкта діяльності. Сутність особистісного підходу полягає в орієнтації під час педагогічного процесу на особистість «як мету, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності»; визнання «унікальності особистості, її інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу» [10, с. 100]. Особистісно орієнтований підхід передбачає створення відповідних умов для саморозвитку задатків, здібностей і творчого потенціалу особистості.

Дослідження А. Андреева, В. Байденка, А. Вербицького, А. Гребньова,

В. Жураковського, І. Зимньої, Ю. Татура дають підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку освіти особистісно орієнтований підхід виявляється в межах **компетентнісного підходу**, конкретизуючи, поглиблюючи і доповнюючи його.

Проблему компетентнісного підходу в освіті вивчали В. Байденко, В. Болотов, Ф. Гоноболін, Б. Ельконін, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, В. Красєвський, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Новиков, О. Овчарук, Т. Орджи, Дж. Равен, Є. Рогов, В. Серіков, Л. Паращенко, Ю. Татур, Л. Тархан, В. Тушева, С. Трубачова, Г. Фрейман, М. Холстед, А. Хуторський, В. Шадриков та ін.

Основна ідея компетентнісного підходу зводиться до того, що результатом освіти є не окремі знання, уміння та навички, а компетенції. За такого підходу сутність підготовки педагогічних кадрів полягає не у збагаченні студентів певною кількістю інформації, а в розвитку уміння оперувати нею, проектувати та моделювати свою діяльність, здатності творчо застосовувати набуті знання і досвід у практичній діяльності.

Відповідно до компетентнісного підходу зміст вищої освіти і методика навчання повинні бути зорієнтовані на професійну підготовку компетентного фахівця, у якій важливим аспектом є формування методичної компетентності. У цьому контексті значно зростає значення самостійної роботи студентів, виконання ними індивідуальних навчально-дослідних завдань, ефективним є використання інноваційних освітніх технологій, зокрема, методу проектів, тренінгів, рольових та ділових ігор, а також розв'язування методичних задач і ситуацій, створення методичного портфоліо студента.

Загальноприйнятим в педагогіці і психології є **діяльнісний підхід** до навчання, сутність якого розкрито в дослідженнях Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна, Ю. Татура. Відповідно до цього підходу діяльність визначають як основу, засіб і вирішальну умову розвитку особистості, як форму активної цілеспрямованої взаємодії людини з навколишнім світом. Особистість розглядають як суб'єкт діяльності, яка сама формується в діяльності та спілкуванні з іншими людьми і визначає характер цієї діяльності та спілкування. З погляду психології, зміст освіти засвоюється не шляхом передачі інформації людині, а в процесі її власної активної, спрямованої діяльності. Ю. Татур відзначає, що узагальненим результатом професійної освіти має стати готовність випускника до соціальної та професійної діяльності, бо тільки через власну активну діяльність людина здатна розвиватися [14, с. 47–48].

Відтак, у методичній підготовці майбутніх учителів біології необхідно виділити ті види діяльності, якими має оволодіти студент, і забезпечувати виконання цих видів діяльності під час навчальних занять. За словами Л. Прояненкової, методична підготовка у межах діяльнісного підходу будується як послідовне виконання типових професійних задач [11, с. 13].

Н. Дюшеева констатує, що компетентнісний підхід орієнтований передусім на досягнення результатів, якими є компетенції, а вектор діяльнісного підходу спрямований на організацію процесу навчання, що набуває діяльнісного характеру. Оскільки оволодіння компетенцією неможливо без набуття досвіду діяльності, то можна стверджувати, що компетенції і діяльність взаємопов'язані і взаємодоповнюють один одного. З огляду на це дослідниця пропонує об'єднати два підходи у компетентнісно-діяльнісний підхід [4, с. 22]. Розглядають також особистісно-діяльнісний (В. Серіков, І. Зимняя, Е. Лузік, Т. Тихонова) та суб'єктно-діяльнісний (К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, Б. Ломов, В. Мясіщев, В. Шадриков) підходи.

Тісно пов'язаний з компетентнісним *контекстний підхід*, який досліджували А. Вербицький та представники його наукової школи (Т. Дубовицька, Н. Жукова, В. Калашников, О. Ларіонова, Ю. Маслова В. Теніщева та ін.). Сутність контекстного підходу полягає в активному навчанні, спрямованому на реалізацію системного використання професійного контексту, тобто поступового насичення навчального процесу елементами професійної діяльності [1]. Відповідно до контекстного підходу підготовка фахівців відзначається максимальним наближенням змісту і форм навчання до професійної діяльності фахівця; під час навчального процесу відтворюють реальні зв'язки і стосунки, вирішують конкретні професійні завдання.

А. Вербицький стверджує, що контекстний підхід до навчання забезпечує об'єднання теоретичної та практичної підготовки майбутніх учителів, органічний зв'язок отриманих знань із майбутньою професійною діяльністю [3, с. 54]. За словами вченого, на відміну від «монопідходів» у контекстному навчанні за умови належного науково-методичного обґрунтування їхніх можливостей у досягненні конкретних освітніх завдань можуть знайти своє органічне місце будь-які педагогічні технології з будь-яких теорій і підходів – традиційні і нові [2, с. 54].

Ще одним новим підходом до підготовки майбутніх педагогів є *середовищний підхід*. Основні положення середовищного підходу в освіті розробив Ю. Мануйлов. Наукові пошуки на основі середовищного підходу проводять В. Барішников, Л. Волкова, О. Даценко, О. Мітіна, О. Проскурняк, І. Суліма, О. Тюрікова, Л. Шемятихіна, О. Ярошинська, В. Ясвін.

За словами В. Стрельнікова, сучасна педагогіка пропонує середовищний підхід як теорію і технологію безпосереднього управління (через середовище) процесами виховання і розвитку особистості учня чи студента; як систему дій суб'єкта управління, спрямованих на перетворення середовища у засіб проектування й діагностики результату навчання і виховання [13].

О. Ярошинська зазначає, що саме середовищно орієнтований підхід дає змогу перенести акцент у діяльності викладача з активного педагогічного впливу на особистість студента в контекст формування «освітнього середовища», в якому відбувається його професійне

становлення: чим більше і повніше особистість використовує можливості середовища, тим успішніше відбувається її вільний і активний саморозвиток [16, с. 107].

О. Мітіна констатує, що цінність середовищного підходу полягає в тому, що вже на етапі навчання у ВНЗ поглиблюються уявлення студентів про можливості визначення свого місця у професійному просторі на основі цілісного знання про середовище [7].

Середовищний підхід органічно поєднується з діяльнісним, компетентнісним, особистісно орієнтованим і системним підходами.

Особливого сенсу середовищний підхід набуває у підготовці педагога-біолога, що зумовлено сформованим дисбалансом між об'ємним вивченням природного середовища в межах предметних дисциплін і фрагментарним поданням освітнього середовища у змісті освітніх програм підготовки фахівця в галузі біологічної освіти. З огляду на вищесказане середовищний підхід до розвитку системи методичної підготовки педагога-біолога розглядають як: умову подолання труднощів входження молодого педагога у професійну діяльність на початковому етапі; *інструмент* освоєння і розширення професійного простору; *спосіб* інтеграції гуманітарного і природничо-наукового знання в процесі підготовки фахівця в галузі біологічної освіти [7].

Отже, результати дослідження дали змогу виокремити ті методологічні підходи, які найбільше відповідають методичній підготовці майбутніх учителів біології. Серед них – системний, особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний, контекстний і середовищний. Названі підходи не суперечать один одному, а навпаки, взаємодоповнюють один одного, що забезпечує вибір тактики наукового дослідження, відповідних форм, методів і засобів навчання, а також змісту підготовки майбутніх фахівців.

Перспективами подальших наукових пошуків може бути вивчення інших методологічних підходів до методичної підготовки майбутніх учителів біології, як-от: аксіологічного, культурологічного, технологічного, синергетичного та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 204 с.
2. Вербицкий А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения / А. А. Вербицкий. – М. : ИЦ ПКПС. – 2004. – 84 с.
3. Вербицкий А. А. Контекстное обучение: теория и технологии / А. А. Вербицкий // Новые методы и средства обучения. – 2009. – № 2. – С. 51–54.
4. Дюшеева Н. К. Методологические подходы к профессионально-личностному формированию будущего учителя / Н. К. Дюшеева // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 9. – С. 16–23.
5. Земцова В. И. Система методической подготовки учителя: структура и

- содержание / В. И. Земцова // Наука и школа. – 2002. – № 3. – С. 2–7.
6. Криловець М. Г. Система методичної підготовки майбутніх учителів географії : дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Криловець Микола Григорович. – К., 2009 – 482 с.
  7. Митина Е. Г. Методическая подготовка студентов-биологов в образовательной среде: вектор развития / Е. Г. Митина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2012. – № 144. – С. 158–166.
  8. Новиков А. М. Методология: словарь системы основных понятий / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : Либроком, 2013. – 208 с.
  9. Отич О. М. Методологічні принципи наукового дослідження / О. М. Отич // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки: збірник. – Чернігів, 2010. – Вип. 76. – С. 41–43.
  10. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – 3-е изд. – М. : Школа-Пресс, 2000. – 512 с.
  11. Просянкова Л. А. Организация методической подготовки будущего учителя физики на основе компетентностного и деятельностного подходов / Л. А. Просянкова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 4. – С. 11–17.
  12. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 816 с.
  13. Стрельников В. Ю. Технологія безпосереднього управління процесом виховання студента [Електронний ресурс] / В. Ю. Стрельников // Сучасні аспекти виховання студентської молоді. – 2012. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/29567/>
  14. Татур Ю. Г. Высшее образование: методология и опыт проектирования / Ю. Г. Татур. – М. : Университетская книга; Логос. – 256 с.
  15. Шарко В. Д. Теоретичні засади методичної підготовки вчителя фізики в умовах неперервної освіти : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Шарко Валентина Дмитрівна. – К., 2006. – 542 с.
  16. Ярошинська О. Середовищний підхід в професійній освіті: теоретичні засади та перспективи впровадження / Олена Ярошинська // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. – Умань : Жовтий О. О., 2011. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 104–109.